

GENEZA ȘI EVOLUȚIA MACHIAVELISMULUI ÎN POLITICĂ: ASPECTE TEORETICO-ISTORICE

Cristina LAZARIUC

Universitatea Tehnică a Moldovei

Abstract: *Machiavellianism, a word that goes back to the late sixteenth century, is a name for the theory and practice of amoral politics. Machiavellianism is "the employment of cunning and duplicity in statecraft or in general conduct", deriving from the Italian Renaissance diplomat and writer Niccolò Machiavelli, who wrote Il Principe (The Prince) and other works. In modern psychology, Machiavellianism is one of the dark triad personalities, characterized by a duplicitous interpersonal style, a cynical disregard for morality and a focus on self-interest and personal gain. As the political transformations and the transitional process are conditions that favour the machiavellianism's manifestation and continuity in politics, the same, the machiavellian behaviour serves as a determinant factor of the postponement of the transition's end and the democratisation consolidation.*

Cuvinte cheie: *Machiavellism, scop, mijloc, politică, stat, putere politică, acțiune politică*

Definit ca descoperitorul și fondatorul unei noi științe, a politicii, ca forță și formă autonomă a rațiunii, Niccolò Machiavelli nu a fost niciodată un teoretician abstract. A existat întotdeauna cea mai strânsă conexiune între experiențele practicii sale de diplomat și cetățean, și ideea sa teoretizantă. Respingând idealitățile transcendente ale trecutului, formând din om centrul vieții spirituale, scriitorul italian a fost și un om politic în acțiune. Scrierile lui, riguros logice, aliază întotdeauna pasiunea cu curgerea dialectică, în apărarea omului care își poate afla în el însuși justificarea existenței, atunci când nu este un neutral, ci un participant, o creatură activă, luptând tenace împotriva destinului, de multe ori advers.

Numele său este folosit și sub formă de machiavelism, pentru a descrie principiile puterii politice, iar persoanele care folosesc aceste principii în viața politică sau personală frecvent sunt numiți machiavelici. *Machiavellismul* este un termen referitor la teoria politică expusă de Niccolò Machiavelli, în cartea *Principele*, în care, cu sinceritate, dar mai ales cu cinism, a susținut că în politică se pot folosi absolut orice mijloace ce pot duce la atingerea scopului propus: vicleșug, minciună, lipsă de scrupule, trădare, corupere etc., de unde și principiul "scopul scuza mijloacele". În limbajul comun, cuvântul *machiavelism* și, mai ales, epitetul *machiavelic* se aplică, însă, numai acelor persoane, acțiuni sau sisteme din care, deși morala și scrupulele sunt excluse, în schimb sunt prezente ingeniozitatea, dibăcia, calculul premeditat și o țintă foarte precisă. În psihosociologia modernă se utilizează termenul de *machiavelism* ca atitudine, desemnând tendința de a manipula comportamentul altora în vederea atingerii propriilor scopuri, precum și termenul de *tip de personalitate machiavelică*, ce se caracterizează prin atitudinea aceasta. Machiavelismul este dispoziția de a percepe și a trata indivizii ca pe obiecte ce pot fi manipulate, pentru a atinge un anumit scop.

În concepția lui Sergiu Tămaș, *machiavellismul* reprezintă pe de o parte, concepția filosofului politic al Renașterii italiene, expusă sub forma unor îndrumări practice în cartea sa „Principele”, ce reflectă căile prin care poate fi luată, păstrată și folosită puterea, pe de o parte, sau, prin extensie, o atitudine lipsită de scrupule, pe de altă parte. Maniera rece, detașată de orice sentimentalism, în care Machiavelli recomandă utilizarea oricărui mijloc pentru realizarea unui scop (forță, viclenie, minciună, crimă), a fost identificată cu o pledoarie pentru adoptarea unei conduite lipsite de reguli morale. De fapt, adaugă Sergiu Tămaș, Machiavelli a gândit politica în termenii realității și nu al situațiilor ideale, subliniind că pentru obținerea succesului este necesară folosirea atât a legii, cât și abilității personale sau a forței.

Cercetătorul Petrea Tutea definește machiavellismul, în esența sa absolută, drept „considerarea omului ca o ființă autonomă și suficientă sieși, avându-și în propria lui natură scopurile, mijloacele și legile dezvoltării lui, ale măreției și decadenței lui, ca om și ca societate. Pe această bază se înalță istoria, politica și toate științele sociale. În ceea ce privește conținutul, machiavellismul schițează, pe ruinele Evului Mediu, o lume intențională, pe care o întrevădem printre concesiile și șovăielile omului politic: “o lume întemeiată pe patrie, pe naționalitate, pe libertate, pe egalitate, pe muncă, pe bărbăție și seriozitatea omului”.

De-a lungul carierei sale, Machiavelli a căutat să creeze un stat capabil de a rezista atacurilor externe. Scrierile sale tratează principiile pe care este bazat un asemenea stat și modalitățile prin care aceste principii pot fi implementate și menținute. În opera sa cea mai cunoscută, *Principele* (1513), descrie metodele prin care un principe poate dobândi și menține puterea politică. În viziunea sa, un principe ar trebui să fie preocupat doar de putere și să se supună doar regulilor care duc spre succes în acțiunile politice. Machiavelli

credea că aceste reguli pot fi descoperite, prin deducție, din practicile politice ale vremii, ca și ale perioadelor anterioare. Astfel, *Principele* este o lucrare cu caracter divulgativ, redusă ca volum, elaborată în a doua jumătate a anului 1513 cu excepția Dedicăției și a ultimului capitol, care au fost compuse la câțiva ani după aceea. Lucrarea debutează cu dedicația către Lorenzo de Medici în care Machiavelli dezvăluie ceea ce stă la baza cărții sale: experiența lucrurilor moderne și cunoașterea celor antice printr-o lectură asiduă. Examinându-și propria poziție, Machiavelli consideră că este îndreptățit să trateze despre natura principilor, întrucât faptul de a nu se număra printre egalii lor îi conferă distanța necesară pentru a-i înțelege.

Primele unsprezece capitole ale *Principelui* tratează despre diversele tipuri de principate, cu accent pe principatele *noi*. Capitolele 12-14 sunt rezervate metodelor ofensive și defensive de cucerire și de conservare a principatelor noi. Următorul grup de capitole (15-23) este axat pe calitățile personale ale unui principe și pe căile pe care acesta trebuie să le adopte pentru a-și organiza în mod eficient relațiile cu supușii și aliații săi. Capitolele 24 și 25 analizează cauzele slăbiciunii principilor italieni și pun problema raportului *însușiri personale și împrejurări norocoase*. În sfârșit, în ultimul capitol, Machiavelli arată cum sunt reunite condițiile pentru ca un principe nou, cu calități apropiate de modelul descris de el, în cuprinsul lucrării, să încerce să pună în practică, cu șanse de reușită, programul de renaștere a Italiei.

Fie că tratează abuzurile sau nelegiuirile principelui, fie că vorbește despre mercenari sau lingușitori, sau despre capacitatea de a-și ține cuvântul, filosoful politic din Florența oferă indicații prețioase asupra modului în care un conducător poate obține și menține puterea. Este ceea ce am putea numi *un studiu clasic de putere*, prin ceea ce presupune obiectul său. Capitolele 6, 7 și 25 trebuie analizate împreună pentru că, pe lângă faptul că au o continuitate logică (tratează despre raportul dintre „*însușiri personale*” și „*împrejurări norocoase*”, și despre puterea norocului în acțiunile umane), ele pun și o problemă de coerență. În capitolul al 6-lea, Machiavelli prezintă exemplul fondatorilor de state sau al reformatorilor care s-au arătat capabili, dotați fiind cu însușiri personale excepționale, să o ia înaintea sorții și să valorifice ocazia favorabilă oferită de aceasta, ajungând la o putere durabilă. În relația dintre „*însușiri personale*” și „*împrejurări norocoase*”, care atinge un echilibru, și acesta instabil, doar în cazul oamenilor excepționali (fondatori sau reformatori majori), virtutea este o forță înăscută, în vreme ce soarta reprezintă o forță transcendentă de nestăpânit, a cărei influență în acțiunile umane este determinantă. În acest capitol, „*însușirile personale*” și „*împrejurările norocoase*” se află într-o relație dialectică: succesul și durabilitatea acțiunii sunt mai mari când partea care revine valorii personale este mai mare, iar cea a norocului se reduce la prezenta ocazie. Rezultatul poate fi pozitiv întrucât este de ajuns ca valoarea personală să fie capabilă de a profita de această ocazie pentru a avea câștig de cauză. O însușire personală excepțională poate, așadar, înfrânge împrejurarea norocoasă, cu condiția să o sesizeze și să o valorifice, să se sprijine pe forța armată și să consolideze poziția cucerită prin măsuri adecvate.

În capitolul 25 *norocul* apare ca fiind stăpân pe jumătate din acțiunile umane, guvernarea celeilalte jumătăți fiind în puterea oamenilor. Influența păgubitoare a norocului poate fi redusă prin acțiune, dar nu printr-o acțiune prudentă și prevenitoare, ci prin impetuozitate și violență. Dacă natura umană nu este capabilă să se schimbe în ritmul în care norocul schimbă vremurile, ea poate totuși, alegând calea ofensivei, să evite într-o oarecare măsură efectele devastatoare ale norocului. Filosoful politic Leo Strauss consideră că Machiavelli ajunge la concluzii mai degrabă pozitive, el rezervând principelui dotat cu „*însușiri personale*” *remarcabile* posibilitatea de „a-și crea propria ocazie”, de a-și transforma relația cu natura și cu necesitatea prin cunoașterea lor.

Cu alte cuvinte, în acest moment, devine dominantă o astfel de elaborare a politicilor, care ar introduce o măsură temporară sub aspect de scop - și anume, proiectarea responsabilă a viitorului. Această poziție este fundamentată prin redarea ideii despre instabilitatea naturii timpului, a conținutului său. „Este fericit acela, mărturisește Machiavelli, care știe să-și adapteze felul de a proceda după felul împrejurărilor.” El concretizează: „se constată că oamenii procedează în moduri diferite pentru a atinge scopul pe care fiecare și l-a propus, și care este gloria și bogăția. Unii procedează cu grijă, alții – năvalnic; unii – cu violență, alții – cu meșteșuguri pricepute; unii – cu răbdare, alții – cu contrariul ei; și fiecare poate să-și atingă scopul urmând unul dintre aceste drumuri diferite. Dar se constată de asemenea că, din doi oameni care procedează cu grijă, unul ajunge la ținta pe care și-a propus-o, iar celălalt nu. Pe de altă parte, doi oameni pot să reușească în același fel, deși modul de a proceda a fost diferit. „lucrul acesta nu are altă cauză decât împrejurările, care sunt sau nu în concordanță cu modul lor de a proceda”. De aici, implicit reiese următoarea regulă: schimbarea vremurilor solicită utilizarea unor mijloace politice noi sau schimbarea liderului politic, dacă cel ce deține puterea nu este suficient de mobil și precaut.

Capitolul al 14-lea introduce elemente din sfera calităților personale și a comportamentului unui principe și pune problema educației sale. Este vorba de o educație activă bazată pe practicarea artei militare, pe cunoașterea geografiei propriului teritoriu și pe lectura istoriei. Un principe înțelept nu trebuie să se

dezintereseze de soarta statului său în timp de pace, altfel spus nu trebuie să devină calm, pentru că astfel întorsăturile nefavorabile ale sorții îl vor găsi nepregătit. Capitolele 16-23 tratează despre comportamentul individual al unui principe și despre strategiile prin care el își poate asigura o poziție confortabilă în mijlocul supușilor săi de toate categoriile. Virtuțile marilor individualități subordonează pasiunile haotice ale plebei în folosul stăpânirii. Grija sa principală trebuie să fie aceea de a fugi de ura și de disprețul celorlalți. Astfel, Machiavelli operează o ruptură față de concepția după care idealul uman și cel princiar (politic) coincid, concepție comună literaturii medievale și celei umaniste, deschizând posibilitatea unei virtuți politice nonetice. „După cum este necesar să pară milos, credincios cuvântului dat, omenos, integru și religios și chiar să fie; dar în același timp să fie pregătit ca, atunci când nu este nevoie de asemenea comportare, să poată și să știe să se comporte tocmai dimpotrivă”. Leo Strauss consideră că, continuând să recunoască în principiu opoziția clasică între virtute și viciu (și, în consecință, substanța tiraniei), Machiavelli impune de fapt un nou tip de excelență politică ce ia locul virtuții politice morale.

Nu numai etica umanistă poate fi considerată ținta polemicii lui Machiavelli din capitolul al 15-lea al *Principelui*, ci și (sau mai ales cea) aristotelică. Aristotel definește virtutea ca fiind o cale de mijloc între două extreme, care se îndepărtează în egală măsură de exces și de lipsă. Or, Machiavelli respinge moderația, ca fiind o alegere politică dăunătoare, punând în schimb accent pe o virtute extremă, impresionantă, impetuoasă. Dacă, pentru Aristotel, virtutea morală era un scop în sine, pentru Machiavelli, virtutea este întotdeauna privită din punctul de vedere al efectelor sale în plan politic, adică al dominației asupra celorlalți pe care o poate procura. Ca atare, ea ignoră moderația, pentru că nu-și găsește în ea însăși răsplată, nu-și este sieși suficientă, ci devine un mijloc în atingerea unui scop, care este cucerirea.

Așadar, în tratat există simetric două părți principale, prima descriptivă, de enumerare și de caracterizare a principatelor și a doua, desigur cea principală, în care Machiavelli, sintetizând întreaga sa experiență și lectură, stabilește norme fundamentale pentru arta de a governa. Capitolul final al tratatului *Principele* este un adevărat imn național, o voce teribilă în care clamează întreaga Italie, întreaga mare mândrie a spiritului și poporului italian care dăruise lumii miracolul Renașterii. Paginile acestea, scrise cu înflăcărea unui revoluționar iacobin, au plăcut extraordinar iluminiștilor și revoluționarilor francezi, au răsunat ca un vast ecou în întregul Risorgimento, epoca de redeșteptare națională din secolul al XIX - lea.

Reputația sa de gânditor politic se datorează, înainte de toate, *noii sale „metode științifice”*, caracterizată, în viziunea sa, prin calitatea de a degaja maximele sau regulile comportamentului politic eficient, din istorie și experiență, cu scopul de a scrie „lucruri folositoare pentru cei care înțeleg”. Metoda lui Machiavelli a fost numită *inductivă* sau *științifică*, în sensul că trage concluzii din experiența practică sau istorică a firii umane, care este neschimbătoare de-a lungul regimurilor politice ce parcurg un ciclu natural de creștere și decădere. Metoda are la bază o abordare pragmatică și utilitaristă a politicii, încercând să fie de folos prin aflarea adevărului real, în loc să se ocupe doar de situații imaginare. Aceasta presupune o evaluare realistă a politicii din perspectiva puterii și a controlului; și, totodată o evaluare realistă a firii umane în termeni de pasiuni și animalitate, pentru stăpânirea cărora cârmuitorul trebuie să fie aidoma unui centaur, jumătate om și jumătate fiară, să combine viclenia vulpii cu puterea leului, să fie crud sau zgârcit, după cum o cere „nevoia”.

Teoria politică lui Machiavelli reprezintă un efort concentrat de a exclude problemele legate de autoritate și legitimitate din discuția legată de decizia politică și acțiunea politică. Nimeni nu a reușit să trateze mai clar decât Machiavelli în lucrările sale relația dintre lege și putere. Machiavelli recunoaște că legile bune și armele bune constituie baza dublă a unui sistem politic bine-organizat. Totodată el adaugă că, din moment ce constrângerea condiționează legalitatea, el își va concentra atenția asupra forței de constrângere. Principalul îndrumător al principelui în activitatea sa trebuie să fie „interesul de stat”. Dacă pentru interesul politic sunt necesare și utile dreptatea, onoarea, jurământul, morala etc., el le va respecta. Dar, dacă este nevoie, în numele interesului de stat sunt acceptabile și încălcarea promisiunilor, ipocrizia, tirania, trădarea și chiar crima politică. Așadar, principiul vieții politice declarat de Machiavelli este: „scopul scuză mijloacele”. Omul politic poate fi învinuit de faptele sale, dar întotdeauna va fi îndreptățit dacă rezultatele vor fi bune. „Dacă cercetăm lucrurile cu atenție vom observa că unele scopuri care ni se arată a fi virtuozitate ne-ar duce la pierdere dacă le-am urmări, în timp ce altele care ni se par a fi rele ne fac să dobândim prin atingerea lor și siguranță și bunăstare.” „Prin urmare faptele tuturor oamenilor și mai ales a principilor pentru care nu există un alt criteriu de judecată trebuie privite numai din punct de vedere al rezultatului lor. Principele să-și propună deci să învingă în luptă și să-și păstreze statul, iar mijloacele lor vor fi oricând socotite onorabile și fiecare le va lăuda”. Această indiferență totală față de morală a fost numită *machiavellism*.

Capitolul al 8-lea al *Principelui*, care descrie cazul celor care au ajuns la putere prin fărâdelegi, ilustrează poate cel mai bine ambiguitatea morală a virtuții lui Machiavelli. Pe de altă parte, el face explicit diferență între crimă și *virtute*, spunând că nu se poate numi *virtute* faptul de a-ți omorî concetățenii. Deși a rupt identitatea clasică și umanistă dintre exigențele morale și căutarea eficacității politice, a succesului,

Machiavelli nu intenționează să confunde sfera noii *virtuți*, așa cum o înțelegea el, cu cea a crimei. Învățătura politică a lui Machiavelli nu este o propagandă a amoralului, încălcarea moralei în politică nu este „un scop în sine”. El accentuează doar faptul că normele morale nu trebuie să fie o piedică în apărarea interesului de stat. Principele trebuie „să nu se abată de la bine dacă aceasta este posibil, dar să poată merge pe calea răului, dacă aceasta este necesar”. Interesul de stat la Machiavelli nu se reduce la interesul principelui, acesta este interesul patriei, interesul poporului, interesul națiunii. *Principele* este în realitate o sumă de reguli, de norme, de sfaturi, un adevărat program de reedșteptare națională, ca un act de încredere în destinul propriei patrii, în realitatea ei, în viitorul ei luminos. Substanța esențială, măduva vitală a acestui mic tratat este ideea italiană, ideea unificării într-un stat puternic a fragmentatei patrii.

Cu toate acestea, pe de altă parte, nu socotim că este corect ca să uităm de morală când vorbim de politică. Normele morale trebuie respectate după posibilitate și în politică. Acest lucru este necesar pornind cel puțin de la faptul că normele morale și în politică au forță, atâta timp cât sunt recunoscute și respectate de cetățeni. Acțiunile morale atrag societatea, cele imorale o resping. Dar această forță nu întotdeauna are aceeași amploare. În societățile „brute”, depravate sau zguduite la temelie, principiile morale nu prea au o influență deosebită asupra cetățenilor. Aici foarte des este necesar de recurs la viclenie și violență, pentru a atinge scopul politic.

Vorbind, de exemplu, despre necesitatea unei coerențe și compatibilități între mijloace și scopuri, mijloacele, potrivit opiniei lui, neputând fi folosite oricum, ci numai atunci când înfăptuirea unui mare program le impune, Machiavelli avea să argumenteze pe larg motivele care l-au determinat să facă o asemenea alegere: „ia seama că suntem în vremuri corupte”, arăta cu claritate acesta, iar dacă mijloacele sânt acestea și lumea este astfel făcută, vina nu este a mea”. De aceea este nevoie să fie revizuită tendința de identificare a operei gânditorului florentin cu *machiavelismul*, desigur nu trecând peste limitele și condiționările istorice inerente omului și scriitorului politic. Din păcate *machiavelismul* a servit prea des doar ca pretext sau drept paravan al unor opinii și poziții ce exprimă uneori interese aflate în opoziție, ori a fost mobil și scut al unor fapte de culise. O valorificare științifică solicită, deci, depășirea identității dintre Machiavelli și machiavelism, ultimul fiind aproape mereu o noțiune complexă, de tactică politică și normă morală. Iată, deci, numai câteva argumente favorabile prezentării vieții și operei lui Niccolo Machiavelli în așa fel încât faptele și gândurile lui să ne apară și azi într-o lumină tot mai clară. Numai astfel ideile, dar și investigațiile operate de Machiavelli pot fi date drept model pentru contemporanii noștri. Dar aproape tot ceea ce ne-a lăsat florentinul este rodul unei strălucite combinații într-o formidabilă intuiție istorică, o cultură clasică aleasă și o excepțională capacitate de a racorda aceste calități la o realitate tulburătoare, într-o continuă schimbare și răsturnare de situații, el dovedindu-se, în acest fel, un fin analist și observator al vieții sociale, un cercetător în stare să surprindă și să ofere cele mai obiective și precise sinteze cu privire la evenimentele istorice în curs de desfășurare, evenimente care, în vremea lui Machiavelli, erau dintre cele mai tulburi.

Bibliografie

1. Antoniadă C. *Machiavelli. Omul. Timpurile. Opera. Secretarul florentin*. Ediția a II-a. București: Cultura Națională, 2008.
2. Balaci A. *Niccolo Machiavelli*. – București: Ed. Tineretului, 1969.
3. Sanctis F. de, *Istoria literaturii italiene*. – București: Ed. pentru Literatură Universală, 1965.
4. Machiavelli N. *Principele*. – București: Mondero, 1999.
5. Marcu V. *Machiavelli*. – București: Eminescu, 1993.
6. Machiavelli N. *Despre virtuțile liderului ideal, decizie și putere politică*, <http://constiinte.ro/despre-virtutile-liderului-ideal-decizie-si-putere-politica-principele>
7. Nederman C. *Niccolo Machiavelli*, <http://plato.stanford.edu/entries/machiavelli/>